ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی پێناس و سەرهەڵدان و ئامانجەکانی

و/ سالار محەمەد گەلالی

پێناسە

ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی بریتییە لە توێژینەوەی ئەو هەڵسوکەوتە کۆمەڵایەتییانەی کە خۆیان لە شێوەی سیستەمی کۆمەڵایەتی وەکو: بنەماڵە، خزمایەتی، ڕێکخراوە سیاسییەکان، کردارە یاساییەکان، پەرستنە دینییەکان و شتی دیکەدا دەنوێنن، هەروەها پێوەندی نێوان ئەوان سیستەمیش دەتۆژێتەوە، جا لە کۆمەڵگە هاوچەرخەکان بێ یا لەو کۆمەڵگە مێژووییانە بێ کە زانیاری گونجاومان لە بارەیانەوە هەیە و بەهۆیانەوە دەتوانین توێژینەوەیان لەسەر ئەنجام بدەین.

بۆیە پێویستە لەو توێژینەوانەی سەبارەت بە ئینسان و کردارەکانی ئەنجام دەدرێن، زاراوەی (کولتوور) و (کۆمەڵگە) لە یەکتری جیابکرێنەوە. دیارە کولتوور بریتییە لە ڕێگای ژیانی گەلێک، بەڵام کۆمەڵگە گرۆبوونی تاکانێک ڕێکخراو دەگرێتەوە، کە تاکەکان لە نێو خۆدا کارلێک دەکەن و پەیڕەو لە ڕێگایەکی دیاریکراوی ژیان دەکەن. بە دەستەواژەیەکی ساناتر: کۆمەڵگە لە خەڵکانێک پێک دێت و کولتووریش بریتییە لە ڕێگای هەڵسوکەوتیان.

لێرەدا پۆلێنکردنە دامەزراوەیی (مؤسساتی)یەکان و سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان بە ئامرازگەلێکی سوودبەخش دەژمێردرێن لە دیاریکردنی مەبەستە وەسفییەکاندا، هەروەها ئەو پێوەندییە گشتییە تێکپەڕیو و بە ئاڵوگۆڕانەی لە نێوان نموونە (نموذج) و دامەزراوەکاندا هەیە یارمەتی ئەوە دەدەن کە لە نێو ڕەوشە لێڵ و ناڕوونەکانی کۆمەڵگەدا بگەن بەجۆرە سیستەمێک و چەمکی ڕاستەقینەی کردارە کۆمەڵایەتییەکان بە ڕوونتر دەرکەوێ. لە هەمان کاتدا چەمکەکە دەوەستێتە سەر توێژینەوەی ئەو نەشمە (النسق) گشتییەی کە سیستەمە کۆمەڵایەتییەکە بەشێکی لێ پێکدێنێ. نەشمەکەش سێ ڕەگەزی تایبەتی دەگرێتە خۆ، یەکەم: کەسایەتی ئەو تاکانەی کۆمەڵگە پێکدێنن، دووەم: ئەو دەوروبەرە سروشتییەی کە لەسەر کۆمەڵگە پێویست دەکا ژیان و کولتووری خۆی لەگەڵدا بگونجێنێ، سێیەم: سەرجەم ئامرازە تەکنیکییەکان کە پێویستن بۆ ژیان و گوزەرانی کۆمەڵگە، کە بەهۆی گواستنەوە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەبێتە مایەی مانەوەی کۆمەڵگە.

بەڵام ئایا دەکرێ بەهەمان جۆر جیاوازی لە نێوان ئینسان وەک ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتی و ئینسان وەک بوونەوەرێکی خاوەن کولتوور بکەین! مەگەر هەڵسوکەوتە کۆمەڵایەتییەکانیش هەڵسوکەوتی کولتووری نین! مەگەر ڕاستترین هەقیقەت لە توێژینەوەی ئینساندا پتر خودی ئینسان ناگرێتەوە تا بەها و سیستەمەکانی یا تەنانەت ئەو شتە ماددیانەش کە لە ئەنجامی گرۆ گرۆ بوون

(تکتل)ی ئەودا پێکدێن و ناومان ناون (کۆمەڵگاکان)!

کەواتە سیستەمی کۆمەڵایەتی بریتییە لەو دەربڕە تەکنیکییە ئەنترۆپۆلۆژییەی کە دیمەنە بنچینەییەکانی ژیانی کۆمەڵەی ئینسانی نیشان دەدات، هەروەها ئەو سیستەمانەش دەگرێتەوە کە چوارچێوەیەک پێکدێنن بۆ تەواوی هەڵسوکەوتە جۆراوجۆرەکان جا تاکی بن یا کۆمەڵی.

زمان و ژیانی کۆمەڵایەتی ڕێکخراو، چەندین ئامرازیان بە ئینسان بەخشی بۆ گواستنەوەی کولتوورەکان، ئەگەرچی بە ئاڵۆزی یان بەشێوەیەکی نا پۆزەتیڤانەش بووبێ لە پێناو پاراستنی کەلەپوورەکەیدا. هەروەها ژیانی کۆمەلایەتی وای لە ئینسان کرد کە ئاتاجی بە کەلەپوورێکی کۆمەلایەتییانە وا بێ کە لەو ئەندازەیە هەورازتر بێ کە گیانلەبەران پێویستیانە، بەمجۆرە بەهۆی مەشق پێکردنی نەوە لە دوای نەوە، کۆمەڵگە مرۆڤایەتییەکان پارێزران... هەر بۆیەشە خودی کۆمەڵگەکان بریتین لە بەرهەمی کولتوور.

بەم پێیە توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەلایەتی ئامانجی ئەوەیە کە پێوەندییە ئاڵوگۆڕاوەکانی نێوان ئەم سیستەمانە دیاری بکات، جا لە کۆمەڵگە کۆنەکان بێ کە لە ڕێی شوێنەوارە ماددی و هزرییەکانەوە دەتوێژرێنەوە یا لە کۆمەڵگە نوێ و هاوچەرخەکان بێ کە ڕاستەوخۆ لە ڕێی تێبینی کردنی داهێنان و کارلێکە تایبەتی و گشتییەکاندا دەتوێژرێنەوە.

سەرهەڵدان

ئەنترۆپۆلۆژیا بە گشتی و ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەلایەتیش بە تایبەتی لەسەر هەموو ئاستە ژیارییەکان و بە پێی بنچینە و ئامانجەکانی فەلسەفەی ئەنترۆپۆلۆژیاوە گرنگی بەتوێژینەوەی کۆمەڵگە ئینسانییەکان دەدەن، بە تایبەتی توێژینەوەی شێوازەکانی ژیانی کۆمەڵگە لۆکەڵییەکان و لە پاڵ ئەمیشدا توێژینەوەکانی بەر لە مێژوو و توێژینەوەکانی زمان و زاراوە لۆکەڵییەکان.

ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەلایەتی زانستێکی تازەیە و لە زۆربەی زانستە کۆمەلایەتییەکانی دیکە نوێترە. زاراوەی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەلایەتی بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩٨٠ بەکار هات، لەو کاتەی کە زانکۆی لیڤەرپول لە بەریتانیا ڕێزی لە (جیمس فریز) نا و نازناوی (ئوستاد)ی پێبەخشی.

بەڵگەیەکی دیکە لەسەر تازەیی ئەم زانستە - کە لە لایەنی سروشتی/ پراکتیکی نێو بونیادە کۆمەلایەتییەکان دەتوێژێتەوە - ئەو کۆڕا نەبوون و ناکۆکییەیە کە تا ئێستا زاناکان لەسەر زاراوەی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەلایەتی کۆک نین. جا هەرچەندە زانستێکی تازە و نوێیە، بەلام لە سەدەی هەژدەیەمەوە تا ئەمڕۆ چەندین قۆناغی جیاجیای بڕیوە کە تا ڕاددەیەکی زۆر بووەتە مایەی پێشخستن و پەرەسەندن و کامڵ کردنی زانستەکە.

١- سەدەی هەژدەیەم:

ئەو توێژینەوانەی کە لە سەدەی هەژدەیەمدا لە بارەی بونیادە کۆمەلایەتییەکان و نەشمی بەها بەربلاوەکانی ئەوسا کراون، وەک سەرەتایەکی ڕێخۆشکەر بەگرنگترین توێژینەوە دەژمێردرێن بۆ سەرهەڵدانی ئەم زانستە، لە پێشی هەمووشیانەوە کتێبی (ڕۆحی یاساکان)ی کۆمەڵناسی فەرەنسی (مۆنتسکیو). کە ئەوەی تێدا دووپات کردۆتەوە کە کۆمەڵگەی مرۆڤ و دەوروبەرەکەی لە کۆمەڵێک سیستەمی بەیەکەوە گرێدراوی وا پێکهاتووە کە ناکرێ لە یاساکانی هیچ گەلێک بگەین ئەگەر لەو پێوەندییانە نەکۆڵینەوە کە حوکم بەسەر ئەم سیستەم یا ئەو سیستەمدا دەکەن بە دەوروبەر و ژیانی ئابووری و دانیشتوان و بیروبڕوا و خووڕەوشتە باوەکانیشییەوە. مۆنتسکیو بونیادی کۆمەلایەتی لە سیستەمی بەهایی جوێ کردەوە لەگەڵ ئەوەی پێوەندییەکی تۆکمە و تێکچڕژاویان لە نێواندا هەیە، ئەوەشی ڕوون کردەوە کە خودی کۆمەڵگە و دەوروبەرەکەی لە کۆمەڵێک سیستەم پێکدێ کە بە شێوەیەکی ئەرکەوەری (وظیفی) بەیەکەوە بەستراون، بەم پێودانە ناکرێ لە یاسا گشتییەکەی هیچ گەلێک بگەین تا لە پێوەندییەکانی نێوان هەموو ئەم یاسایانە و پێوەندی یاساکانیش بە دەوروبەری سروشتی و ژیانی ئابووری و ژمارەی دانیشتوان و باو و نەریتە بەربلاوەکانی نەکۆڵینەوە.

بەلام سان سیمۆن کە ئەویش زانایەکی فەرەنسی کۆمەڵناسە بە یەکەم کەس دەژمێردرێت کە سەرهەڵدانی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەلایەتی بە زەرووری زانیوە و پێشنیاری ئەوەی کردووە کە زانستێکی دانراوەیی (وضعي) لەبارەی پێوەندییە کۆمەلایەتییەکانەوە بێتە ئاراوە. پێی وا بوو کە ئەرکی زانایانی کۆمەڵناسی تەنیا لەسەر توێژینەوەی چەمک و تیۆرانینە کۆمەلایەتییەکان کورت هەڵنایە، بەڵکو شیکارکردنی ئەو واقیع و هەقیقەتانەش دەگرێتەوە کە یارمەتی توێژینەوەکە دەدەن.

سیمۆن بە تەواوی ئەوەی مەبەست نەبووە کە زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی بێنێتە ئاراوە، بەڵکو مەبەستی ئەوە بووە کە زانستێکی تایبەت بێتەدی کە سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان و پێوەندییەکانیان بخاتە بەر توێژینەوەیەکی بابەتیانەوە. دواتر بە کرد و کۆشی قوتابییەکەی (ئۆگەست کۆنت) مەبەستەکەی هاتەدی.
ئەمە لە فەرەنسا.. لە ئینگلتەراش گەلێک توێژینەوەی ڕێخۆشکەرانە بۆ زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی سەریان هەڵدا، بە تایبەتی توێژینەوەکانی (دێڤد هیوم) و (ئادەم سمیث)، ئەوان وایان لە کۆمەڵگەی ئینسانی دەڕوانی کە نەشمێکی سروشتی بێ و لە سروشتی مرۆییەوە سەرهەڵبدەن نەک لە ڕێی گرێبەستن (التعاقد). بەهۆی ئەمەوە چەندین چەمکی نوێی وەکو: خووڕەوشتی سروشتی، دینی سروشتی هاتنە گۆڕێ. کۆمەڵگە (هەر کۆمەڵگەیەک) بە دیاردەیەکی سروشتی درایە قەڵەم و بۆ لێتوێژینەوەشی بە پێویست زانرا پەنا ببرێتە بەر پێڕەوە ئەزموونی و سۆراخکارییەکان نەک پێڕەوە عەقڵی/ فەلسەفییەکان.
لەم قۆناغە سەرەتاییەدا چەند تیشکێک خرانە سەر گرنگیدان بە کۆمەڵگە بەراییەکان بە متمانەکردن لەسەر گەڕان و سووڕان بەنێو مۆزەخانان و دۆزینەوەی شوێنەوار و سەرچاوە جۆراوجۆرەکان، وا سەیری ئینسانە سەرەتاییەکان دەکرا کە لە نێو کۆمەڵگەکەیدا دڕندە و وەحشیگەر بووبن و لە هەڵسوکەوتەکانیاندا تەواو پێچەوانەی ئینسانی کۆمەڵگەی شارستان و پێشکەوتوو بوو بن. باشترین نموونە نووسینەکەی (جۆن لۆک)ە لەبارەی هیندییە سوورەکانی ئەمریکا، کە گەلێک حوکمی گشتی و ناوردی بەسەر ئەو کۆمەڵگە بەراییانەدا بڕیوە.
کورت و پوختی، زانایان و فەیلەسووفانی سەدەی هەژدەیەم، جا ڕایان بە هەر جۆرێک بووبێ، بە شێوەیەکی بنچینەیی ڕێگەیان خۆش کرد بۆ سەرهەڵدانی زانستی توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی، ئەمەش لە ئەنجامی گرنگیدانیان بە سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان لە لایەک و لە لایەکی دیکەشەوە حسێبکردنی کۆمەڵگە ئینسانییەکان بە نەشمێکی سروشتییانەی نێو چوارچێوەی (سروشتی مرۆییانە)ی ئەوتۆدا کە پێویست بێ لە ڕێی پێڕەوە ئەزموونییەکانەوە توێژینەوەیان لەبارەیەوە بکرێ، هەرچەندە توێژینەوەی ئەوانیش کە پێوەی خەریک بوون، زۆر دوور بوو لە سروشتی ئەو پێڕەوە و متمانەی دەکردە سەر شیکردنەوە وێنەیی(شێوەیی)یەکان.

٢- سەدەی نۆزدەیەم:
نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم بە ماوەی سەرهەڵدانی ئەنترۆپۆلۆژیا وەک زانستێکی دانپێدانراو لەقەڵەم دەدرێ. لەم ماوەیەدا گەلێک توێژینەوە و کتێب بڵاوبوونەوە کە لەم زانستە و دیاریکردنی سیما بنچینەییەکانی دەکۆڵییەوە، بە تایبەتی کتێبەکانی (تایلۆر) و (ماکلینان) لە ئینگلتەرا و (باخۆفین) لە سویسرا، ئەوانە گرنگییان بە کۆکردنەوەی زانیاری دا لە بارەی کۆمەڵگە بەراییەکانەوە و لە سیستەمە کۆمەڵایەتییەکانیان کۆڵییەوە، بابەتەکانیان بەشێوەیەکی پێڕەو (میتۆد)یانەی ڕێکوپێک و لە چوارچێوەی بونیادە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو کۆمەڵگایانەوە نەک لە چوارچێوەی فەلسەفە و دەروونناسیدا دەخستە ڕوو، بەمجۆرە بنچینەکانی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتییان دارشت.
بە نموونە ماکلینان حەرامکردنی خواستنی دایک و خوشک و کچانی (سیستەمی ژنخوازی ئەکسۆگامی) وەک دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی یا چەند بیروباوەڕێکی تایبەت بەو کۆمەڵگایانە شرۆڤە کرد و پاساوە بایۆلۆژی دەروونییەکانی ڕەت کردەوە. ژن هەڵگرتنیشی بە هەمان شێوە بۆ ئەو نەریتە دێرین و کەڵەکەبووەی سەردەمانی زوو گەڕاندەوە کە ژن و منداڵ بە تالان براون و ئەتک کراون، نەک بۆ تێڕوانینە دەروونی و فەلسەفییەکان.
ڕێبەرانی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی لە سەدەی نۆزدەیەمدا توێژینەوەی مەیدانییان بەکار نەدەهێنا، بەڵکو تەنیا متمانەیان دەکردە سەر قسەی گەڕیدە و دۆزەرەوان و پیاوانی بواری بەڕێوەبەری، بۆیە ئەم ماوەیە بە قۆناغی سەرهەڵدانی ئەم زانستە دەژمێردرێ نەک بە قۆناغی پێگەیین و کامڵبوونی، چونکە توێژینەوە مەیدانییەکان یەکێکە لە کۆڵەگە هەرە بنچینەییەکانی ئەم زانستە، هەم لە ڕووی سروشت و هەمیش لە ڕووی پێڕەوەکەیەوە.
لەم قۆناغەدا دوو قوتابخانەی تێکەڵ سەریان هەڵدا کە: پەیدابوون و پەرەسەندن بوون، تێکەڵییەکەیان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هەردوو لا پێیان وایە ئەگەر زانایەکی ئەنترۆپۆلۆژی یا زانایەکی کۆمەڵناسی بیەوێ هەر کردارێکی پەرەسەندوو لە هەر سیستەمێکی کۆمەڵایەتی ڕابردوو و ئێستاییدا شرۆڤە بکا، چاری نییە دەبێ سەرەتای سەرهەڵدانی ئەو سیستەمە دەسنیشان بکات،

ئەویش بە توێژینەوەی کۆمەڵگە بەراییەکان و دیاریکردنی ئاکار و پێوەندییەکانیان، چونکە ئەوان سپێدەی مێژووی مرۆڤایەتین. بۆ نموونە کرداری (پەیدابوون و پەرەسەندنی خێزان) هەر لە سەرەتای سێکسکاری بەرهەڵداوەڕا تا فرەژنی و تا یەکژنی، یا بۆ نموونە ڕچە ناساندن بە دایک و دواتر گۆڕانی بە باوک. وەنەبێ هەر ئەنترۆپۆلۆژیا، بەڵکو تەواوی لقە مەعریفییەکانی تریش کە تایبەتن بە زانستە ئینسانییەکان پەنا وەبەر توێژینەوەی کۆمەڵگە بەراییەکان دەبەن.

ڕێبەرانی ئەم قوتابخانەیە، لە پێشی هەمووشیانەوە (ئیدوارد تایلۆر)، بە تیۆرەکەی داروین کە لە بارەی پەرەسەندنی ژیانی سروشتی بوونەوەرە مرۆییەکان بوو: کارتێکراو بوون، بەپێی تیۆرەکە ڕەگەزە پێکنەرەکانی ژیاری مرۆڤایەتی بەردەوام لە شتی سادەوە بەرەو شتی ئاڵۆز پەرە دەستێنن، هەمان شت لەسەر سیستەمە کۆمەڵایەتییەکانیش جێبەجێ دەبێ.

لە مێشکی سەرجەم ڕۆشنبیرانی دنیادا داروین ئەو کەسەیە کە تیۆری پەرەسەندنی داناوە و بەرەنگاری بیروباوەڕی خەڵقکردن بۆتەوە و لەو باوەڕە دایە کە مرۆڤ لە مەیموونی باڵا کەوتۆتەوە، بەڵام (کریستۆفەر بۆکێر) گوتەنی هەقیقەتەکە لەمە ئاڵۆزترە و داروینیش دامەزرێنەری ئەو تیۆرە نەبووە، چونکە ژمارەیەک لە زانایانی سروشتناسی لەپێشی ئەودا پێیان وا بووە کە شێوە جۆربەجۆرەکانی ژیان لە یەک تاقە شێوەی سادەوە پەرەیان سەندووە، واتە ئەو شێوە جیاوازانە سەربەخۆ و جیا جیا خەڵق نەکراون.

ئەم بیرۆکانە بە حەفتا ساڵ پێش دەرچوونی کتێبەکەی داروین (بنەڕەتی جۆرەکان) بڵاوەیان سەندبوو، بەڵام داروین هەڵسا هەموو ئەو بیروبۆچوونە پەرتوبڵاوانەی کۆکردەوە و بە ڕێگایەکی پێڕەویانە شرۆڤەی کردن و فام و قووڵبوونەوەیەکی زۆری تێدا نواند. ئا لێرەدا کتێبی (بنەڕەتی جۆرەکان) توانی کۆمەک بە تۆکمەکردن و ڕەگاژۆکردنی بیرۆکەی پەرەسەندن بکات، بەڵام لەوەش گرنگتر کتێبەکە توانی تیۆرێکی یەکانگیر لە بارەی چۆنیەتی ڕوودانی پەرەسەندنەوە لە نێو دوو توێی پرەنسیپە بەنێوبانگەکەی (هەڵبژاردنی سروشتی)دا پێشکەش بکات، لەم پرەنسیپەدا شرۆڤەی ئەوە دەکا کە چۆن هەندێ لە جۆرەکانی نێو ژیان لە ئەنجامی شەڕ و ململانێ لە پێناو ژیاندا دەمێننەوە یا لەناودەچن.

هەرچەندە پرەنسیپەکە لە بنەڕەتدا پرەنسیپێکی بایۆلۆژییە، بەڵام سوودبەخشیش بوو بۆ ئەنترۆپۆلۆژییەکان، ئەلفرێد کرۆبەر کە یەکێکە لە زانا گەورەکانی ئەنترۆپۆلۆژیای ئەم سەردەمە لەم بارەیەوە دەڵێ: شتێکی ناجۆرە کە دەبینین داروین بەشداربوونێکی سنوورداری خستۆتە سەر زانست، ئەویش پرەنسیپی (هەڵبژاردنی سروشتی)یە، کەچی ئەم هەموو کاریگەرە زەبەللاحەی لەسەر تەواوی زانستی جێهێشتووە!. ئەم پرەنسیپە زاناکانی هان دا لە بنەڕەتی شتەکان بکۆڵنەوە و بەهۆیەوە کتێبگەلێ لە بارەی بنەڕەتی زمان و بنەڕەتی ژیار و بنەڕەتی کۆمەڵگە و خێزان و دیندا، بە هەمان ئەو ڕێگایەی کە داروین تاوتوێی کێشەی بنەڕەتی جۆرەکانی کردبوو، نووسران و بڵاوبوونەوە.

بەمجۆرە ئەو زانایانەی بڕوایان بە پەرەسەندن هەبوو جەختیان لەسەر چەندین مەسەلەی وەک دین و بنەماڵە و ڕەچەڵەک کردەوە و پێیان وا بوو ژیارە بەراییەکانی سەردەم بەڵگەن لەسەر قۆناغەکانی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیی ژیارە پێشکەوتووەکانی ئەمڕۆمان.

بەڵام بۆ توێژینەوەی پەرەسەندن لە چەرخە دێرینەکاندا چەند ئاستەنگێک ڕووی تێکردن بە تایبەتی چەرخەکانی بەر لە مێژوو، بۆیە پەنایان بردە بەر توێژینەوی شوێنەوارناسی و مەزەندە و گریمانەکاری تا بتوانن تیۆرەکەیان بسەلمێنن.

لە چارەگی کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا ئەنترۆپۆلۆژیستەکان توانیان ڕەگەزە بنچینەییەکانی ئەم زانستە کامڵ بکەن کاتێک کە هەندێکیان کۆمەڵگەکانی مرۆڤایەتییان لەسەر بنەمای بونیادە کۆمەڵایەتییەکان نەک تەنیا لەسەر بنچینە کولتوورییەکان پۆلێن کرد. ئەمەش بووە مایەی جیابوونەوەی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی لە جۆرەکانی تر و ئیتر بابەتەکانیشی تایبەت بوون بە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان نەک دیاردە کولتوورییەکان.

بەم پێودانە پێڕەوی توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆژیا پەلی کێشا بۆ توێژینەوە مەیدانییەکان و ئەو توێژینەوەیەی کە زانای ئینگلیزی (هادۆن) لەگەڵ نێردەیەکی زانستی لەسەر ناوچەکانی دەربەندی (تۆرلیس) بە ئەنجامی گەیاند، وەرچەرخانێکی بنچینەیی خستە نێو مێژووی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی و دوو خاڵی سەرەکیشی چەسپاند:

یەکەم: ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی پێویستی بە پسپۆرییەکی تەواو هەیە.

دووەم: ئەم زانستە دەبێ وەک پێڕەوێکی سەرەکی متمانە بکاتە سەر توێژینەوە مەیدانییەکان.

هەرچەندە (مۆرگان) و (بواز) پێشی (هادۆن) توێژینەوەیان لەسەر چەند هۆزێکی هیندییە سوورەکان و هەندێ لە هۆزەکانی ئەسکیمۆ ئەنجام دابوو، بەڵام هادۆن توانی بنچینەکانی پێڕەوی ئەم زانستە ڕەنگڕێژ بکا و سەرنجی زانایان بەرەو ئەو مەیدانە ڕاکێشێ و وایان لێبکا دەسبەرداری تایبەتمەندێتی خۆیان بن و ببنە پێشەنگ لە زانستەکانی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی لە سەدەی بیستەمدا. بۆ نموونە وەک: (ڕیفیر) کە لە بواری دەروونزانی تایبەتمەند بوو، لیگمان کە زانایەکی تایبەتمەندی نەخۆشیزانی بوو، تەنانەت هادۆن خۆی وازی لە تایبەتمەندییە بنەڕەتییەکەی خۆی هێنا و ڕووی کردە ئەم زانستە.

بەمجۆرە سەدەی نۆزدەیەم بریتی بوو لە سەدەی پێشوەچوونی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی، هەرچەندە وێنەکەی کامڵ نەببوو و ماوەیەکی درێژی خایاند و زاناکانیش کردو کۆشێکی زۆریان کێشا تا ڕەگەزەکانی وێنەکەی لە کۆتاییەکانی ئەم سەدەیە و لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هێدی هێدی پەرەیان سەند و بەرەو کامڵی چوون.

٣- سەدەی بیستەم:

ئەنترۆپۆلۆژیا لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا گەیشتە قۆناغی تایبەتمەندێتی و توێژینەوەی بونیادە کۆمەڵایەتییەکان، بە تایبەتی بونیادی کۆمەڵگا کۆنەکان. توێژینەوە مەیدانییەکان برەویان سەند، لە دەسپێکی هەمووشیانەوە توێژینەوەکەی زانای ئینگلیز (رادکیف براون) بوو کە لە کەنداوی بەنگاڵ ئەنجامی دا و بە یەکەم هەوڵ دەژمێردرێ کە لە پێناو پشکنینی تیۆرە کۆمەڵایەتییەکان پەنای بردبێتە بەر کۆمەڵگە بەراییەکان. (مالینۆوسکی)یش توێژینەوەیەکی چوار ساڵەی لەسەر دانیشتوانی دوورگەکانی (ترۆبریاند) ئەنجام دا و زمانی خەڵکانی ئەو دوورگانەی لە توێژینەوەکەدا بەکار هێنا، بە هۆی ئەم کارەی بووە یەکەمین ئەنترۆپۆلۆژیست کە لەڕێی دابونەریتەکان و شیکردنەوەی واتا کۆمەڵایەتییەکانیان لە ژیانی خەڵک و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بگات.

توێژەرانی ئەنترۆپۆلۆژیا لە چارەگی یەکەمی ئەم سەدەیەدا هەر خەریکی کۆکردنەوەی ئەو دۆکیومێنتانە بوون کە دیاردەی لێکوەرگرتن (ظاهرة الاقتباس)یان دەسەلماند لە بەینی کولتوورە جیاوازەکاندا، تێبینی ئەوە دەکرێ کە فاکتەری مێژوویی- لە سۆنگەی مێژووی ڕێگای ئەنترۆپۆلۆژییەوە- ڕیزی پێشەوەی لە توێژینەوەی کۆمەڵگاکان و تەنانەت لەو کرد و کۆشانەش بەرکەوتبوو کە هەوڵیان دەدا دیاردەی بڵاوبوونەوەی کولتووریی بسەلمێنن کە لە ئەنجامی بەریەککەوتن و لێکخشاندنی (احتکاک)ی گەلانەوە دێتە ئاراوە. ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە توێژەران درکیان بە گرنگی زانیارییە مێژووییەکان کردووە کە چ ڕۆڵێک دەگێڕن لە تێگەیشتنی فاکتەرە کولتوورییە دینامیکییەکان.

بەڵام لە چارەگی دووەمی سەدەی بیستەمدا زانکۆ ئەورووپاییەکان چەندین بەشی سەربەخۆیان بۆ زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی کردەوە بە تایبەتی زانکۆکانی بەریتانیا، پراکتیزەکردنی پێڕەوی توێژینەوەی مەیدانیش بە سای زانستەکەی مالینۆوسکی بڵاوبووەوە کە لە ساڵی ١٩٢٤وەڕا دەستی کرد بەمەشقپێکردنی ئەنترۆپۆلۆژییەکان لەسەر ئەنجامدانی توێژینەوە مەیدانییەکان.

لە ساڵی ١٩٧٣ (براون) دەستی کرد بە ڕێکخستنەوەی پەیمانگەی ئەنترۆپۆلۆژیا لە زانکۆی ئۆکسفۆرد و پێڕەوی خوێندنەکەی بەرەو پێش برد، بە سای (مالینۆوسکی) و (براون) و قوتابییەکانیان کە خاوەنی ئەزموون بوون لە بواری توێژینەوە ئەنترۆپۆلۆژیا مەیدانییەکان، چەندین توێژینەوەی جۆراوجۆر (توێژینەوەی سیستەمی خزمایەتی و سرووت و سیاسەت) لەسەر کۆمەڵگە بچووکەکانی ئەفریقیا ئەنجام دران. پەیمانگەی نێودەوڵەتی ئەفریقاییش لە زانکۆی ئۆکسفۆرد کرایەوە و گۆڤارێکی تایبەتیش بەم زانستە دەردەکات.

ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا لە ئەنجامدانی توێژینەوە پێشکەوتووەکانیدا بەردەوام بوو، کە لە ئاکامدا بووە هۆی فراوان بوون و پەرەسەندنی ئەم زانستە و دواتریش بووە مایەی لە یەک نزیکبوونەوەی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی و ئەنترۆپۆلۆژیای کولتووری. سەرەڕای ئەمانە پراکتیزەکردنی پێڕەوی ئەزموونی لە جیاتی پێڕەوی بەراوردکاری، بە جۆرێک کە هەر باسناسێکی ئەنترۆپۆلۆژی - لە پراکتیزەکردنی پێڕەوە ئەزموونییەکەیدا- پشت بەو ئەنجامانە ببەستێ کە باسناسێکی تر توێژینەوەی لەسەر کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا ئەنجام داوە، پاشان لەلای خۆیەوە لە میانەی

توێژینەوەکانی خۆی لەسەر کۆمەڵگەی دیکەدا لە ڕاستیتی ئەنجامەکان بکۆڵێتەوە. بەمجۆرە ئەو گریمانانەی کە هەردوولا لەسەری کۆڕان لە ئاکامدا دەبنە پرەنسیپ یا دەبنە چەند زانیارییەکی بەکارهاتوو لە بواری ئەم زانستەدا..ئەمە بووە هۆی بەهێزبوونی ئەم زانستە لە سەردەمی نوێدا.

ئامانجەکان

ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی چەند ئامانجێکی هەیە کە دەیەوێ لە توێژینەوەکانیدا پێیان بگات:

١- دیاریکردنی نموونە باڵاکانی بونیادە کۆمەڵایەتییەکان:

گەیشتن بە جۆرێک لە پۆلێن و نموونان بۆ بونیادە کۆمەڵایەتییەکان بە کارێکی سەخت دەژمێردرێت، چونکە لە لایەکەوە زاناکان هیچ کۆڕا بوونێکیان نییە لەسەر ئەم نموونانەدا لە لایەکی دیکەشەوە زاراوەی جیهانیی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتیمان نییە. سەرەڕای ئەم گرفتە بنچینەییەی کە توێژینەوەیەکی مەیدانی هەمەلایەنەمان نییە لەبارەی سەرجەم کۆمەڵگە ئینسانییەکان ئەنجام درابێ. ئەگەرچی زاناکان هەوڵێکی زۆریشیان لەم پێناوە داوە.

لە نێو سەرکۆی بوونەوەراندا تەنیا مرۆڤ توانای هەیە پەرە بە هەڵسوکەوتە وەدەستهاتووەکانی (مکتسب) بدات و لە ڕێی فێرکردندا بیانگوازێتەوە، هەروەها سیستەم و دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکانیشی ئەوەندە جۆربەجۆر و ئاڵۆزن کە شێوە کۆمەڵایەتییەکانی هیچ جۆرە بوونەوەرێکی تر وەک هی ئەو نەبن.

بۆیە پێمانوایە جێڕەوی لۆژیکی (المنطلق المنطقي) لە هەر توێژینەوەیەک کە لەسەر کۆمەڵگە ئەنجام دەدرێ، دەبێ بریتی بێ لە توێژینەوەی چەند سیستەمێکی دیاریکراوی کۆمەڵایەتی و هەر یەکەشیان بە یەکەیەکی کامڵ و تەواو بژمێردرێن. شتێکی دیکەش کە دەبێتە مایەی ئاسانترکردنی گرفتەکە ئەوەیە کە سیستەمەکان بەچەند قەوارەیەکی جیا لە کۆمەڵگە بژمێردرێن، ئەمە وا دەکا جیاوازە تاکییەکان بەلاوەبنرێن کە هەریەکەیان بە مەودای جیا جیا دەبنە دەربڕی نموونەی سیستەمەکە، هەروەها جەخت لە سەر خودی نموونەکان و پێوەندییە ئاڵوگۆڕەکان بکرێتەوە، بەڵام ئەگەر ئەمانە پەیڕەو نەکرێن ئەوا گرفتەکە هەر بە ئاڵۆزی دەمێنێتەوە. یەکەم کارئەرکی (مهمة) باسناسیش ئەوەیە کە لە نموونەکان و سروشتەکانیان بکۆڵێتەوە.

ئەو وێنەیەی کە باسناسێکی کۆمەڵایەتی ڕەسمی دەکا، یەکەم لەو ڕەگەزانە پێکدێ کە یەک یەک کۆیان دەکاتەوە واتە لەو نموونانەی کە لەناو پێکهاتەی سیستەمەکەدا هەن، دووەم لە ئەنجامی ئەو تێبینییانەی کە لە بارەی چۆنێتی خۆگونجاندن و پێوەندییە ئاڵوگۆڕەکانی ڕەگەزەکانەوە لەلایدا گەڵاڵە دەبن، سێیەم بە هۆی ئەو ڕوونبوونەوانەی کە بەهۆی مومارەسەکردنی خەڵکەوە دەردەکەون. تاکی ئاسایی لە هیچ کۆمەڵگەیەکدا ناتوانێ یارمەتی کاری باسناسان بدات، چونکە هیچیان درک بەوە ناکەن کە ئەو نموونانەی کارلێکە کۆمەڵایەتییەکان ڕێک دەخەن شێوەی سیستەمیان وەرگرتووە، مەگەر لەو کۆمەڵگایانەی کە گەیشتوونەتە پلەیەکی بەرزی ئاڵۆزی و وشک و گرژی، وەکو کۆمەڵگەکانی چین و وڵاتانی ئیغریقی چەرخە کۆنەکان و ئەوروپای نوێ.

جا مادەم ئینسان دەتوانێ بە هۆی شێوەکانی زمانی ڕەمزی و چەمکەکانەوە لە ئینسانی تر بگات کەواتە هەر تەنیا خۆشی دەتوانێ جۆرەها بونیادی بێشوماری بنچینەیی کۆمەڵایەتی – بۆ نموونە وەک خێزان – بێنێتە دی. ئەگەر تەماشای ژیانی کۆمەڵییانەی هەر جۆرە بوونەوەرێکی تری جیا لە ئینسان بکەین، تێبینی ئەوە دەکەین کە بونیادە کۆمەڵایەتییەکانیان لە هی ئینسان ڕێکوپێکترە، چونکە ئەوان نەوە بە نەوە هەڵسوکەوتەکان لە یەکتر فێردەبن و وەریدەگرنەوە، بەڵام هەرچی ئینسانە لەسەر بنەمای ئەزموونی نەوەکانی پێشترێ شتێکی تر بینا دەکا.

زانا (ڕادکلیف براون) (٣٠) ساڵ خەریکی توێژینەوە بوو تا توانی بگاتە چەند نموونەیەکی گشتی لە بونیادە کۆمەڵایەتییەکاندا. بە هۆی هەوڵی ئەم زانایە و چەندین زانای دیکەوە نیمچە کۆڕابوونێک لەسەر دیاریکردنی چەند نموونەیەکی بنچینەیی لە بونیادی کۆمەڵایەتیدا وەکو: (عەشیرەت، هۆز، دەوڵەت، ئوممەت، کۆمەڵگە)، هاتە ئاراوە.

ئەم زانایانە توانییان شێوە سەرەکییەکانی بنەماڵەیی دیاری بکەن، ئەمەش بە هەنگاوێکی گرنگ دەژمێردرێت بۆ گەیشتن بە یاسا کۆمەڵایەتییەکان، ئەو یاسایانەی بوونەتە مایەی پەیدابوونی فرەجۆرێتی بونیادە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکان، کە لەم بارەیەوەش زاراوەی (توێژینەوەی مۆرفۆلۆجی)یان بۆ داناوە.

٢- دیاریکردنی دیاردە تێکهەڵکێش و لێکبەستراوەکانی نێوان سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان:

گرنگی پراکتیزەکردنی پێڕەوی کاملّی هەمەلایەنە لە توێژینەوە ئەنترۆپۆلۆژییەکاندا ئەوەیە کە دەتوانێ ئامانجی دیاریکردنی کاریگەری ئاڵوگۆڕکراوی نێوان سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان بێنێتە دی کە لە نێو چوارچێوەی یەک بونیادی کۆمەڵایەتیدان. ئەمڕۆ زاناکان گرنگی بە وەدیهێنانی ئەم ئامانجە دەدەن و بەوە ڕازی نین کە توێژینەوە ئەنترۆپۆلۆژییەکان تەنیا لایەنی وەسفی لە خۆی بگرێ بەڵکو شیکار و شرۆڤەکاریش بۆ دەرخستنی وەزیفە کۆمەڵایەتییەکانی سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان بە پێویست دەزانن، ئەویش لە ڕێی دیاریکردنی کاریگەرە ئاڵوگۆڕەکانی نێوانیان.

زانا (براون) زاراوەی (توێژینەوەی فزیۆلۆژی) بۆ ئەو توێژینەوانە داناوە کە هەوڵ دەدەن ئەم ئامانجە بێننە دی، تا لە توێژینەوە مۆرفۆلۆژییەکان جیا بکرێنەوە.

گرفتی هەقیقەتی سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان گرفتێکی فەلسەفییە پتر لەوەی گرفتێکی زانستی بێ، لێرەدا خاڵە گرنگەکە ئەوەیە کە پێکهێنەری ئەو نموونە کۆمەڵایەتییانەی کە ئاڵوگۆڕانە لەگەڵ یەکتردا خۆ دەگونجێنن - کە هەر ئەمەشە پێی دەڵێن سیستەمی کۆمەڵایەتی- بە پەیوەندبوونێکی بەردەوامی لەگەڵ سەرجەم ڕەگەزەکانی کولتووردا کاردەکات و پەرەدەستێنێ. نموونەکانیش دەبێ بە تەواوی لەگەڵ ئەم نەشمەدا خۆ بگونجێنن وەک چۆن خۆ بە خۆ لەگەڵ یەکدا خۆ دەگونجێنن، سەرجەم کولتووریش بەشبەحاڵی خۆی پێویستە خۆی لەگەڵ دەوروبەری سروشتی کۆمەڵگەدا بگونجێنێ، چونکە مرۆڤ ڕەنگە گەلێک ئامرازی جۆراوجۆر بەمەبەستی کۆنترۆڵکردنی دەوروبەر و کەڵک لێوەرگرتنی پێش بخات، بەڵام ناتوانێ لە شوێنەوارەکەی دەرباز ببێ.

بەم پێیە دەکرێ بگوترێ کە هەر سیستەمێکی کۆمەڵایەتی بریتییە لە بەشێکی (یەکە)یەکی کامڵ و هەماهەنگدا، مەودایەکی فرەوانی ئەوتۆشی هەیە کە زۆر لە مەودای خودی سیستەمەکە فراوانترە.

ئەو ڕەگەزانەی (یەکە)کەشی لێ پێکدێ تێکچڕژاو و لێکئاڵاون. تەنیا ئەو وەختەش لە سیستەمی کۆمەڵایەتی دەگەین کە ئەگەر لەبەر ڕۆشنایی ئەو پێوەندییەوە بیتوێژینەوە کە لەگەڵ (یەکە) گەورەکەدا هەیەتی، ئەو یەکەیەی کە ڕەگەزی تری وا لە ئامێز دەگرێ کە هەمیشە سنوور لە بەردەم گەشە و ئیشیدا فەرز بکەن.

بەمجۆرە باسناس- لە سۆنگەیەکی ئەرکەوەرییەوە- دەبێ دوو فاکتەری بنچینەیی لەبەرچاو بگرێ کە لە هەر سیستەمێکی کۆمەڵایەتیدا ڕۆڵی کاریگەر و ئاڵوگۆڕانە دەگێڕن، یەکەمیان بریتییە لەو نموونەی کە تاکەکان دەیناسن و کار لە هەڵسوکەوتیان دەکا، دووەمیان ئەو کولتوورەیە کە تاکەکانی لەسەر پەروەردە دەبن و گرنگی بە وەدیهێنانی پێویستییە گشتییەکانی کۆمەڵگە دەدا. ئەمەش چونکە سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان وەک بەشێک لە سەرکۆی گشتی کولتووردا نەبێ ناتوانن وەزیفەی خۆیان وەدی بێنن.

٣- دیاریکردنی کردارەکانی گۆڕینی کۆمەڵایەتی:

یەک لە ئامانجەکانی توێژینەوەکانی ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵناسی بریتییە لە دیاریکردنی خاسیەت و کردارەکانی گۆڕینی کۆمەڵایەتی کە لە بونیادی کۆمەڵایەتیدا ڕوودەدەن، جا گۆڕانەکە بە تێکڕاییەکی (معدل) خێرا بێ یان مامناوەندی و هێواش.

براون ئەوەی تێبینی کرد کە ئەو توێژینەوانەی لە پێناو ئەم ئامانجەدا ئەنجام دراون گرنگیان بە توێژینەوەی کاریگەرییەکانی جەنگی ئیستیعماری داوە لەسەر سیستەمی هۆزایەتی لە ئەفریقیا و ئاسیادا. کەچی گۆڕانی کۆمەڵایەتی کردارێکی ئاڵۆزە و چەندین لایەن و فاکتەری جۆراوجۆری هەیە و توێژینەوەیەکی قووڵتری گەرەکە ئەگەر ڕەگەزەکانی دوو ژیاری جیاواز بخرێنە بەر لێکۆڵینەوە. کرداری گۆڕین یا پەرەسەندن پێویستییان بە پەیدابوونی شێوەی نوێی ستایل و بونیادی کۆمەڵایەتی هەیە. هەروەها پێویستی بە گواستنەوە هەیە لە شێوە سادەکانەوە بەرەو شێوە ئاوێتەکان.

هەر کۆمەڵگەیەک ڕێگایەکی تایبەتی هەیە لە ژیاندا، زانا ئەنترۆپۆلۆژییەکان ناویان ناوە (کولتوور). چەمکی کولتوور یەکێکە لە گرنگترین ئەو ئامرازانەی کە باسناسی ئەنترۆپۆلۆژی مامەڵەی لەگەڵدا دەکا. بەهەمان چەشنی باسە زانستییەکانی تر یەکەم هەنگاو بریتییە لە کۆکردنەوەی هەقیقەتەکان کە لە بارەی ستایلە کولتوورییە جیاجیاکاندا لە ئارادا هەیە، لەم پێناوەدا زانای ئەنترۆپۆلۆژیست پێویستە چەند توێژینەوەیەکی مەیدانی لە ناوچە دوورەکان و لەسەر چەندین کۆمەڵگەی جۆراوجۆر ئەنجام بدات.

جا لەبەرئەوەی کە ئینسان بوونەوەرێکە و لە کۆمەڵگاکان ژیان بەسەر دەبات و بەردەوام پەرە بە ڕێگای تایبەتی ژیانی دەدا تا لەگەڵ ڕەوشە تایبەتی و گشتییەکانیدا بگونجێ، بۆیە لەم ناوەدا کولتوور ڕۆڵێکی گەورە دەگێڕێ لە گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕووی

هزر و هەڵسوکەوتەوە.

لێرەدا لەسەر توێژینەوە ئەنترۆپۆلۆژییەکان پێویستە گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان بەهۆی دۆزینەوەی ستایل و بونیادە نوێیە کۆمەڵایەتییەکانەوە دیاری بکات، هەروەها ئەوەش دیاری بکات ئاخۆ چۆن چۆنی دیاردە سادە کۆمەڵایەتییەکان بەرەو دیاردەی ئاوێتەی کۆمەڵایەتی پەرەدەستێنن، کە ئەمانەش پێویستییان بە توێژینەوەی خەست و قووڵی مەیدانی هەیە.

سەرچاوە و ژێدەرەکان:

- أبو زيد، حامد (٢٠٠١) الطريق الى المعرفة، كتاب العربي ٤٦، مجلة العربي، الكويت.
- بريتشارد، إدوارد (١٩٧٥) الأنثربولوجيا الاجتماعية، ط ٥، ترجمة: أحمد أبو زيد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، الاسكندرية.
- الجباوي، علي (١٩٩٦ /١٩٩٧) الأنثروبولوجيا
- علم الإناسة، جامعة دمشق.
- لطفي، عبد الحميد، (١٩٧٩) الأنثروبولوجيا الاجتماعية، دار المعارف بمصر، القاهرة.
- لينتون، رالف (١٩٦٤) دراسة الإنسان، ترجمة: عبد الملك الناشف، المكتبة العصرية، بيروت.
- لينتون، رالف (١٩٦٧) الأنثروبولوجيا وأزمة العالم الحديث، ترجمة: عبد الملك الناشف، المكتبة العصرية، بيروت.
- هرسكوفيتز، ميليفل. ج (١٩٧٤) أسس الأنثروبولوجيا الاجتماعية، ترجمة: رباح النفاخ، وزارة الثقافة، دمشق.
- وصفي، عاطف (١٩٧٧) الثقافة والشخصية، دار المعارف بمصر.
- Nigholson, C (1968) Anthropology and personality, 2nd Ed, New York, Harper.

تێبینی: ئەم بابەتە پاژێکە لە کتێبی (مدخل الى علم الانسان) ی د. عیسى الشماس، ٢٠٠٤، دمشق.